

Ryszard Rapacki*

Informacja o międzynarodowej konferencji naukowej nt. *Towards New Frontiers in Economics. Diverse Models of Capitalism and Economic Policy in Turbulent Times*, zorganizowanej przez Katedrę Ekonomii II w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie 21 kwietnia 2023 r.

Katedra Ekonomii II w Kolegium Gospodarki Światowej Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie jest wiodącym w Polsce ośrodkiem badań naukowych nad współczesnymi modelami/odmianami kapitalizmu współistniejącymi w Unii

Europejskiej. Z inicjatywy Katedry 21 kwietnia 2023 roku odbyła się w Warszawie międzynarodowa konferencja naukowa, której celem było m.in. szersze rozpowszechnienie wyników prowadzonych w jednostce w ostatnich latach badań poświęconych istocie i najważniejszym cechom architektury instytucjonalnej powstałego w Polsce i krajach Europy Środkowo-Wschodniej po 1989

* Prof. dr hab. Ryszard Rapacki – Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

roku porządku społeczno-gospodarczego (nazwanego przez nas **kapitalizmem patchworkowym**) na tle innych modeli kapitalizmu współistniejących w Unii Europejskiej.

Punktem wyjścia badań Katedry, prowadzonych od 2010 r. w obszarze nowej ekonomii instytucjonalnej i porównawczej ekonomii politycznej, jest kategoria **instytucji** rozumianych jako zbiór przyjętych w społeczeństwie norm postępowania (reguł gry) oraz sposobów ich egzekwowania. **Instytucje** można podzielić na **formalne** (konstytucje, ustawodawstwo, system regulacji rządzących gospodarką i polityką) i **nieformalne** (niepisane reguły zachowań, panujący system przekonań w społeczeństwie itp.). W takim ujęciu (i wbrew potocznemu mniemaniu) **organizacje** nie są instytucjami, lecz uczestnikami gry (graczami). Instytucją formalną jest np. konstytucyjna niezależność banku centralnego (Narodowego Banku Polskiego), podczas gdy sam bank centralny jest organizacją. Instytucję nieformalną stanowi natomiast np. sposób postępowania prezesa NBP i członków RPP oraz stopień ich (nie)zależności od polityków i władzy wykonawczej.

Jak wynika z międzynarodowych badań porównawczych nad rozwiniętym kapitalizmem, instytucje tworzą w poszczególnych krajach rozmaite konfiguracje albo inaczej – **architektury instytucjonalne**. Porównanie podobieństw i różnic pomiędzy nimi pozwoliło wyodrębnić różne grupy (klastry) krajów ucieleśniających odrębne **modele (odmiany) kapitalizmu**. Modele te cechuje wewnętrzne podobieństwo zasadniczych rozwiązań instytucjonalnych w krajach je reprezentujących, a jednocześnie wyraźnie różnią się one pod tym względem od innych modeli.

Najbardziej popularne w literaturze przedmiotu są dwie typologie odmian/modeli rozwiniętego kapitalizmu w tzw. świecie zachodnim: pierwsza z nich (ang. VoC, *Varieties of Capitalism*) wyodrębnia **liberalną gospodarkę rynkową** (np. Wielka Brytania i USA) oraz **koordynowaną gospodarkę rynkową** (np. Niemcy czy Japonia); według drugiej typologii (ang. DoC, *Diversity of Capitalism*) w Europie Zachodniej współistnieją 4 modele kapitalizmu: **anglosaski** (m.in. Wlk. Brytania), **kontynentalny** (m.in. Niemcy i Francja), **nordycki** (w UE – Dania, Finlandia i Szwecja) i **śródziemnomorski** (Grecja, Hiszpania, Portugalia i Włochy).

Wraz z rozpoczęciem procesu transformacji ustrojowej w byłych krajach socjalistycznych w badaniach porównawczych nad kapitalizmem pojawiło się nowe wyzwanie – pytanie o istotę i najważniejsze cechy architektury instytucjonalnej nowego, wyłaniającego się porządku społeczno-gospodarczego w tych krajach. Wyzwanie to

zyskało na znaczeniu wraz z wejściem do Unii Europejskiej nowych państw członkowskich z Europy Środkowo-Wschodniej (EŚW11). Pojawiła się wówczas m.in. koncepcja **zależnej gospodarki rynkowej**, rozszerzająca wcześniejszą typologię odmian kapitalizmu (VoC) o kraje Grupy Wyszehradzkiej. Według tej koncepcji, kraje te są silnie zależne od napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych i działających tam korporacji transnarodowych (KTN). W związku z tym dominującym sposobem koordynacji działań gospodarczych w owych krajach są hierarchiczne powiązania wewnątrzzakładowe występujące w ramach korporacji transnarodowych.

Wyniki badań empirycznych prowadzonych w Katedrze wykazały, że architektura instytucjonalna w krajach EŚW11 wykazuje stosunkowo największe podobieństwo do śródziemnomorskiego modelu kapitalizmu i niewiele tylko mniejsze – do modelu kontynentalnego, najmniejsze zaś – do modelu nordyckiego. Co równie ważne, większość krajów EŚW11 wykazywała jednoczesną bliskość instytucjonalną do kilku różnych zachodnioeuropejskich modeli kapitalizmu (policentryczny wzór podobieństwa).

Na kolejnych etapach badań okazało się, że w państwach członkowskich UE z Europy Środkowo-Wschodniej powstał nowy, odrębny od modeli zachodnioeuropejskiego kapitalizmu typ porządku społeczno-gospodarczego, który nazwaliśmy **kapitalizmem patchworkowym**. Kapitalizm patchworkowy, mimo wielu podobieństw w zakresie przyjętych rozwiązań instytucjonalnych do „starych” państw członkowskich UE ucieleśniających owe modele, wykazuje – w świetle naszych badań – unikatową istotę i wiele osobliwości instytucjonalnych.

Kapitalizm patchworkowy oznacza taki typ porządku społeczno-gospodarczego, którego architektura instytucjonalna stanowi zbiór luźno powiązanych ze sobą elementów, zarówno odziedziczonych z przeszłości, jak i przeszczepionych współcześnie z kilku różnych modeli kapitalizmu zachodniego. Architekturę taką charakteryzuje zasadnicza słabość jej osnowy instytucjonalnej (głęboko położonych, fundamentalnych instytucji) i brak znamion systemowości. Jej części składowe są do siebie słabo dopasowane, co sprawia, że wykazuje ona daleko posuniętą niespójność (w tym zwłaszcza między instytucjami formalnymi i nieformalnymi). Cechy te czynią kapitalizm patchworkowy **porządkiem otwartego dostępu** – bariery i koszty wejścia doń są bardzo niskie, co ułatwia dołączanie nowych organizacji i instytucji, reprezentujących różne (często rozbieżne) logiki działania. Powoduje to, iż patchwork jest podatny na dryf rozwojowy (szybki,

ale niestabilny wzrost gospodarczy, bez wyraźnej strategii i jasno określonych celów rozwojowych), niekontrolowany import entropii z krajów wysoko rozwiniętych, a także na ryzyko odwrócenia dokonanych wcześniej reform ustrojowych.

Najważniejsze **cechy szczególne kapitalizmu patchworkowego**, które stanowią o jego unikatowości, obejmują: (i) jego **genezę** (w tym dwukrotne odwrócenie o 180 stopni w latach 1945–1989 dotychczasowych trajektorii rozwojowych i zniszczenie osnowy instytucjonalnej); (ii) powstanie nowego ustroju po 1989 r. w procesie „**budowy kapitalizmu bez kapitalistów**”; (iii) **dołączenie przez kraje EŚW11 do Unii Europejskiej jako** były gospodarki socjalistyczne, tj. ‘**obcy**’ w świecie kapitalizmu, którzy dopiero tworzyli instytucjonalne podstawy nowego ustroju; (iv) **członkostwo w Unii Europejskiej**; (v) **słabe społeczne zakorzenienie instytucji formalnych**; (vi) **patchwork aksjologiczny**, tj. wewnętrzne sprzeczności w systemie deklarowanych w społeczeństwie postaw i wartości.

Przedstawione wyżej właściwości kapitalizmu patchworkowego oznaczają m.in., że ten typ porządku społeczno-gospodarczego jest chwiejny i niestabilny, wysoce wrażliwy na negatywne szoki zewnętrzne, a tworzące go instytucje formalne – z powodu słabości mechanizmów ich egzekwowania – można stosunkowo łatwo obejść lub zneutralizować.

Potwierdzają to m.in. doświadczenia Węgier i Polski po 2010 r. W krajach tych wystąpiły **nowe zjawiska**, które nie zmieniły co prawda istoty istniejącego tam kapitalizmu patchworkowego, ale oznaczały zmianę jego oblicza i charakterystyki: (i) drastyczne **rozejście się formalnie obowiązujących reguł gry i sposobów ich egzekwowania**; (ii) znaczne nasilenie się symptomów **słabnięcia instytucji państwa** i coraz większej jego zawodności w wypełnianiu podstawowych funkcji społecznych i gospodarczych; (iii) skokowy wzrost skali **zjawiska zawłaszczania państwa** i kluczowych obszarów gospodarki przez polityków i (iv) wzmocnienie syndromu rozwoju opartego na ‘pogoni za rentą’, tj. redystrybucji istniejących zasobów **z wykorzystaniem mechanizmów władzy politycznej i uzyskiwaniu renty politycznej i ekonomicznej przez koalicję rządzącą i jej akolitów**, bez poprawy dobrobytu ekonomicznego całego społeczeństwa.

Zorganizowana przez Katedrę konferencja poświęcona przedstawionym wyżej problemom i wyzwaniom badawczym zgromadziła grono wybitnych uczonych – zagranicznych i krajowych przedstawicieli nurtu badań porównawczych

nad współczesnym kapitalizmem, reprezentujących ekonomię, socjologię i politologię, takich jak prof. prof. Martin Myant z Wielkiej Brytanii, Beata Farkas i Miklós Szanyi z Węgier, Ladislau Dowbor z Brazylii i Yonca Özdemir z Turcji, a także prof. prof. Juliusz Gardawski, Krzysztof Jasiński, Piotr Kozarzewski, Maria Lissowska, Ryszard Rapacki, Aleksander Sulejewicz i Katarzyna Szarzec oraz dr dr Jakub Borowski i Adam Czerniak z Polski.

Program konferencji zawierał trzy sesje tematyczne poświęcone odpowiednio: (i) teoretycznym i koncepcyjnym ramom badań porównawczych nad kapitalizmem; (ii) zależnościom między różnymi modelami kapitalizmu a osiąganymi wynikami gospodarczymi oraz ich implikacjom dla polityki gospodarczej; (iii) szerszym, wielodyscyplinarnym i geograficznym ujęciem w badaniach porównawczych nad kapitalizmem. Wprowadzeniem do tych sesji był wykład inauguracyjny (*keynote speech*) wygłoszony przez profesora Martina Myanta z University of the West of Scotland w Glasgow i Europejskiego Instytutu Związków Zawodowych (ETUI) w Brukseli, który podjął próbę oceny przydatności standardowych ram koncepcyjnych typu zachodniego (*Varieties of Capitalism* i *Diversity of Capitalism*) jako narzędzia pozwalającego zrozumieć kapitalizm w krajach EŚW.

W pierwszej sesji, mającej nakreślić teoretyczne i koncepcyjne ramy odniesienia badań porównawczych nad kapitalizmem, została przedstawiona próba nowej konceptualizacji kapitalizmu patchworkowego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (Juliusz Gardawski i Ryszard Rapacki), analiza wpływu trzech historycznych modeli rozwoju w Europie na dzisiejszą Europę Środkowo-Wschodnią (Miklós Szanyi) oraz ocena roli relacji centrum-peryferie jako czynnika rosnących podziałów w Unii Europejskiej (Krzysztof Jasiński).

W swoich wystąpieniach **w trakcie drugiej sesji**, poświęconej głównie omówieniu wyników badań empirycznych, uczestnicy konferencji starali się odpowiedzieć na niektóre fundamentalne pytania nurtujące badaczy współczesnego kapitalizmu, w tym m.in. o rolę korporacji transnarodowych w regionie z perspektywy tutejszych związków zawodowych (Martin Myant), o współzależności między modelem wzrostu gospodarczego w Niemczech a takimiz modelami w krajach EŚW11 (Beata Farkas), o kwestię związków między odmianami kapitalizmu a synchronizacją cyklu koniunkturalnego w Unii Europejskiej (Jakub Borowski, Adam Czerniak i Beata Farkas) oraz o ocenę osiągniętych wyników gospodarczych w krajach

ucieleśniających nordycki model kapitalizmu z punktu widzenia ich zdolności do pogodzenia ideałów efektywności i sprawiedliwości (Bogusław Czarny).

Z kolei w **sesji trzeciej**, której zakrój miał służyć nakreśleniu szerszej, wielodyscyplinarnej perspektywy badań współczesnego kapitalizmu, autorzy wystąpień i uczestnicy dyskusji starali się ocenić możliwość zachowania społecznej funkcji gospodarki rynkowej z punktu widzenia godności ludzkiej (Ladislaw Dowbor), dokonać porównania wzorów kapitalizmu zależnego powstałego w Europie Środkowo-Wschodniej i Ameryce Łacińskiej w kontekście podziału świata na centrum i peryferie oraz możliwości przekraczania granic dzielących rozmaite obszary i nurty badawcze we współczesnych naukach społecznych (Aleksander Sulejewicz), wyjaśnić wpływ społecznych przekonań i preferencji na proces tworzenia i zmian instytucji w krajach Europy Środkowo-Wschodniej na szerszym tle innych państw członkowskich Unii Europejskiej (Maria Lissowska), a także wskazać na trudności jednoznacznego przypisania do którejś z istniejących typologii odmian kapitalizmu porządku społeczno-gospodarczego powstałego w Turcji (Yonca Özdemir).

Konferencja okazała się sukcesem merytorycznym, pozwoliła bowiem osiągnąć większość stawianych przed jej rozpoczęciem celów poznawczych. W jej trakcie udało się przede wszystkim szeroko otworzyć „okno możliwości” dla wielonurtowej debaty naukowej i wyzwolić efekty dodatniej synergii wynikające ze zderzenia rozmaitych perspektyw badawczych i konstruktywnie krytycznej refleksji teoretycznej, empirycznej i metodologicznej dotyczącej zróżnicowania i cech charakterystycznych współczesnych odmian kapitalizmu, przeprowadzonej z perspektywy ekonomii instytucjonalnej, socjologii i antropologii ekonomicznej, nauk politycznych i historiozofii. Refleksję odnoszącą się do przeszłości i teraźniejszości udało się też połączyć z płodną intelektualnie dyskusją dotyczącą możliwych kierunków zmian obecnych wzorów architektury instytucjonalnej i modeli kapitalizmu współistniejących w Europie i na świecie w trudnych, turbulentnych czasach, których rytm w rosnącym stopniu wyznaczają coraz liczniejsze, nakładające się na siebie kryzysy, określane niekiedy mianem wielokryzysu.

Za równie ważną miarę sukcesu konferencji – oprócz udzielenia odpowiedzi na wiele z postawionych w referatach ważnych pytań badawczych – można uznać sformułowanie nowych pytań i otwarcie nowych horyzontów poznawczych oraz propozycji nowych agend badawczych.

Jeśli chodzi o nowo powstały kapitalizm w Europie Środkowo-Wschodniej, konferencja – jak podkreślono w wykładzie inauguracyjnym – ujawniła nadal istniejące luki w naszym rozumieniu natury i specyfiki kapitalizmu postkomunistycznego (patchworkowego) w tym regionie. Zwrócono tam również uwagę na szereg pułapek związanych z próbami bezpośredniego stosowania standardowych ram teoretycznych i koncepcyjnych (takich jak VoC i DoC), które okazują się niezdolne do pełnego uchwycenia wszystkich osobliwości kapitalizmu w krajach EŚW. Wychodząc z tego założenia, w wystąpieniu inauguracyjnym zostały zaproponowane pewne możliwe rozszerzenia i redefinicje zakresu i kierunków przyszłych programów badawczych poświęconych zgłębianiu istoty i cech szczególnych kapitalizmu, jaki wyłonił się po 1989 roku w krajach Europy Środkowo-Wschodniej.

W tym kontekście warto wspomnieć o podejmowanych w niektórych wystąpieniach próbach spełnienia tych postulatów badawczych. Obejmują one m.in. nową konceptualizację kapitalizmu patchworkowego w Europie Środkowo-Wschodniej, opartą na wykorzystaniu weberowskiej metody typu idealnego i odwołującą się do koncepcji zależności ścieżkowej i długiego trwania. Podobne podejście zastosowano również w referacie przedstawiającym porównawczą perspektywę historyczną trzech modeli rozwoju w Europie i ocenę ich współczesnej przydatności w regionie EŚW.

Ten sam wniosek dotyczy innego postulatu badawczego zawartego w wystąpieniu inauguracyjnym, tj. podjęcia bardziej pogłębionych badań porównawczych osiąganych przez kraje ucieleśniające różne modele kapitalizmu wyników gospodarczych, który to postulat został zrealizowany w referacie analizującym zależność między takimi modelami a synchronizacją cykli koniunkturalnych w Unii Europejskiej.

Przyszłość pokaże, czy konferencja – jak zdaje się sugerować pierwsza część jej tytułu – przybliżyła nas do istniejących granic w naukach ekonomicznych (w tym zwłaszcza w badaniach porównawczych nad kapitalizmem), a może nawet przyczyniła się do wyznaczenia jej nowych granic, ale już dziś można pokusić się o stwierdzenie, że przebieg konferencji skłania do ostrożnego optymizmu w tym względzie.